AUI, secţiunea III e, Lingvistică, tomul LII, 2006

Consideraţii privitoare la clasa substantivului în *Palia de la Orăştie*

de
VIERU ROXANA

Le travail présente les traits de la classe lexico-grammaticale du substantif dans un texte provenant du XVI-ème siècle: *Palia de la Orăştie*. L'auteur envisage la déclinaison, respectivement le contenu et la forme des catégories grammaticales du substantif (genre, nombre et cas).

1. Declinarea

1.1. Un substantiv cu o frecvenţă mare este *răsărit,* care apare încadrat fie la declinarea întîi (în sintagme precum „**răsărita** soarelui" sau „**răsărita** laturiei"), fie la declinarea a doua: *răsărit* (în contextele: „muntele **răsăritului**" (*Bitie, 10.30*), „De cătră partea **răsăritului** (…)" (*Ishod, 27.13*)).

1.2. Latinescul *socius* a fost moştenit în limba română, unde a ajuns, după transformări succesive, în forma *soţ*. Perechea sa latinească, *socia* a generat românescul *soţie*. În stadiile mai vechi ale limbii române se înregistrează însă folosirea lexemului *soţ* care desemna atît conceptul masculin, cît şi pe cel feminin: „**soţ** am dat lîngă sine Ahaliav feciorul lu Avizam" (*Ishod, 31.6*), dar şi „muiarea care ai dat mie **soţ**" (*Bitie, 3.12*), „să ceară bărbatul de la **soţul** său" (*Ishod, 11.2*). *Palia* cunoaşte şi forma *soţiia*, care să desemneze conceptul feminin: „**soţia** ce fu cu Domnul" (*Ishod, 34,29*). Aşadar, autorii traducerii consideră cuvîntul ca făcînd parte cînd din categoria declinării a doua, cînd din cea a declinării întîi.

1.3. Oscilaţia între declinarea a doua şi declinarea întîi este mai bine reprezentată de un cuvînt precum *soră*. Urmaş al latinescului *soror*, el se prezintă în variante multiple. *Soră* (deci de declinarea întîi, forma mai nouă) (12 ocurenţe): „dzi ceasta cum că-m[i] eşti **soră**" (), „ce ai zis că ţi-e ţie **soră**" (*Bitie, 12.19*) (cînd apare separat), *soru-* sau *soro-* (cînd sînt însoţite de pronume reflexiv-posesiv sau de adjectiv posesiv): „lua-vom sus **soro**-noastră şi o vom aduce" (*Bitie, 34.17*), „**Soro**-sa iară sta departe" (*Ishod, 2.4*), „podoaba mînilor în mîna **soru**-sa" (*Bitia, 24.30*), „lăsară, derept aceaia, **soru**-sa, Răveca" (*Bitia, 24.59*)[1] (16 ocurenţe). Lexemul *noră*, şi el de origine latină, este doar de declinarea a doua (ţinîndu-se mai aproape de etimon) şi doar însoţit de adjectiv pronominal posesiv: „Sarai, **noru**-sa, muiarea ficiorului său, lui Avram" (*Bitia, 11.31*), „nu ştiia cum că ară fi **noru**-sa" (*Bitia, 38.16*), „**noru**-ta, Tamara" (*Bitia, 38.24*).

[1] Forma *sor,* care ocură o singură dată, poate să fie o greşeală de tipar, sau să reprezinte tot o formă mai veche, ca şi cele de declinarea a doua („iara **sor** lui Tubalcain, Noima").

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

1.4. Deşi tendinţa (e drept, slabă) a migrării unor substantive de la declinarea a treia spre declinarea întîi exista încă din secolul al XVI-lea[2], ea este înregistrată doar sporadic, iar în textele literare aproape deloc[3]. Un cuvînt precum *aramă* este redat în planul textului *Paliei* doar în varianta declinării a treia, etimologice (*aramă* < lat. *aeramen,-inis*): „aur, argint, **arame**" (*Ishod, 25.3*), „Fă den **arame** 50 de cîrligeale" (*Ishod, 26.11*), „cu **arame** poleiaşte iale" (*Ishod, 27.2*), toate vasele lui dentr-**arame** să le faci" (*Ishod, 27.3*)[4].

1.5. Tot o reminiscenţă a declinării a treia latineşti o ilustrează şi substantivul *grindine* (< lat. *grandĭnem*). Nici una dintre apariţiile acestui lexem în text nu îl prezintă trecut la declinarea întîi: „cum să fie **grindine** pre oameni în tot pămîntul Eghipetului" (*Ishod, 9.22*), „ploo Domnul **grindine** pre pămîntul Eghipetului" (*Ishod, 9.23*), „**grindine** şi foc mestecat" (*Ishod, 9.24*).

1.6. La fel, cuvîntul de origine slavă *peşteră* se prezintă la nivelul întregului text doar ca substantiv de declinarea a treia: „cum să dea mie **peşterea** înduplecată a lui" (*Bitia, 23.9*), „în care iaste **peşterea** îndoită" (*Bitia, 23.17*).

1.7. Un caz aparte este substantivul *latură*[5], care apare la plural cu forma pe care o întîlnim şi astăzi, iar la singular cu două forme: o formă de declinarea a treia (două ocurenţe) – ca în „de o **lature** a cortului" (*Ishod, 36.31*), „cinci de **laturea** dinapoi a cortului" (*Ishod, 36.32*) – şi o formă de declinarea a doua (nouă ocurenţe), ca în „unul de o **laturi** şi altul de altă **laturi**" (*Ishod, 17.12*), „doao de o **laturi** să fie" (*Ishod, 25.12*), „De o **laturi** încă trei" (*Ishod, 25.33*), „ce-s de o **laturi** a cortului, cinci tablelor de ceaia **laturi** încă" (*Ishod, 26.27*).

1.8. Substantivul împrumutat din limba italiană, *nasture,* apare în *Palie* de declinarea a doua, în forma normală de evoluţie a cuvîntului, şi nu la declinarea a treia, în varianta formată prin analogie cu alte substantive precum *fagure, strugure* etc: „între toate poama granele să fie cîte un **nastur** de aur sunătoriu" (*Ishodu 28.34*), „pre **nasturul** urechilor dereapte a lor" (*Ishodu 29.20*).

1.9. Perioada în care se înscrie această traducere a primelor două cărţi veterotestamentare este una plină de prefaceri, la nivel fonetic în primul rînd. Trecerea substantivelor cu tema terminată în fricativă prepalatală de la declinarea a treia la declinarea întîi se înscrie în una dintre aceste tendinţe. Procesul realizîndu-se pe tot parcursul secolului al XVI-lea (şi extinzîndu-se chiar şi pe cel următor), textele scrise atunci poartă amprenta acestei modificări[6], prin oscilaţiile şi lipsa de

[2] Dintre toate, declinarea a treia este cea mai instabilă, întrucît substantive aparţţinînd în epoca veche acestei declinări migrează către celelalte.

[3] Aceste forme fie apar în texte neliterare, fie se deduc din utilizarea acestora în secolul următor cu o frecvenţă sporită.

[4] În *Cuvente den bătrăni*, publicată de B.P.Hasdeu, Bucureşti, 1878-1879, apare şi forma *aramă* (**CB** I.9).

[5] Originea latină a acestui cuvînt este una certă. În schimb, etimonul din care s-a dezvoltat cuvîntul românesc este discutabil.

[6] Prin trăsături de acest fel, *Palia de la Orăştie* se integrează în grupul de texte de tip nordic. Fenomenul fonetic prezentat în acest paragraf demonstrează că situaţia subdialectelor limbii române

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

consecvenţă pe care le prezintă. Astfel apar dublete precum: *cenuşă – cenuşe, grija* (articulat; dacă ar fi fost de declinarea a treia, ar fi fost notat *grijea*) – *grije*.

1.10. Pluralul *mînule*, întîlnit în text, reprezintă o reminiscenţă a declinării a patra latine[7] (lat. *manus,-ūs*). El este folosit în paralel cu forma analogică *mîni*[8] (care mai tîrziu va ajunge *mîini*[9]). Numărul ocurenţelor cuvîntului în cea de-a doua formă menţionată este mult mai mic decît numărul ocurenţelor acestuia în prima sa formă, dar totuşi semnificativ pentru a putea trage concluzia că, în perioada în care s-a realizat traducerea, exista o tendinţă de înlocuire a formelor etimologice cu altele, create prin analogie. Astfel: „eu rădic [mî] **mînule** meale către Domnul Domnezeu” (*Bitia, 14.22*), „prinseră îngerii mîna lui şi mîna mueriei lui şi **mînule** acelor doao fete a lui” (*Bitia, 19.16*), „doao podoabe a **mănulor** prea **mînule** ei” (*Bitia, 24.22*), dar „podoaba **mînilor**” (*Bitia, 24.30*), „vă ţineţi **mînile** de către el” (*Bitia, 37.22*)[10].

2. Genul

2.1. O problemă deja discutată, cea a declinării, o supunem din nou atenţiei, întrucît interesează şi din perspectiva pe care o avem în vedere aici. Oscilînd între declinarea întîi şi declinarea a doua, cuvîntul *răsărit* apare în text cînd ca un substantiv de gen feminin, cînd ca unul de gen neutru, în concordanţă cu opţiunea de încadrare la declinare. Interesantă este cea de-a doua folosire a sa, căci în epoca veche a limbii române literare lexemul reprezenta un feminin, şi nu un neutru, ca în perioada contemporană.

2.2. Substantivul *stîlp* prezintă şi el variaţii de gen; apar astfel două forme de plural: *stîlpi* şi *stîlpuri*, de unde reiese integrarea lui între alte substantive de genul masculin sau neutru: „stropiţi cu el **stîlpii** uşiei caseei amîndoi” (*Ishod, 12.7*), „Toate boldurile şi toate **stîlpurile** dentr-acesta să iasă” (*Ishod, 25.36*). Cea mai răspîndită şi cea mai frecventă este forma de masculin, care s-a perpetuat pînă în zilele noastre (25 de ocurenţe ale formei de masculin faţă de 8 ale formei de neutru). Se marchează, aşadar, începerea desprinderii substantivului de genul neutru, aşa cum se integrase el în paradigmă, conform cu etimonul său slav (< sl. stlŭpŭ).

2.3. Acelaşi tratament se aplică şi altui substantiv de origine slavă, *slugă* (< sl.m. *sluga*). Ca şi astăzi, şi în limba veche el se încadra în mod firesc la genul feminin. În foarte puţine texte este atestată forma de masculin. *Palia* este un astfel de text. Aici, în majoritatea cazurilor, substantivul apare la feminin: „**toate slugile** cu ceia ce era născuţi în casă” (*Bitia, 17.23*). Dar într-un context precum: „să fii

înainte de secolul al XVI-lea se prezenta invers decît cum se prezintă astăzi (ne referim aici la vorbire şi nu la sistemul limbii – care este normat): acum vorbitorii din zonele sudice folosesc aceste cuvinte şi altele asemenea la declinarea a treia, iar cei din zonele nordice le folosesc la declinarea întîi.

[7] Şi în textele din secolul următor se înregistrează utilizări ale acestor forme vechi.

[8] Nicăieri în text nu se foloseşte forma diftongată *mîini*.

[9] Acest lexem nu se întîlneşte în textul *Paliei* în varianta din limba română contemporană.

[10] Menţionăm prezenţa, în text, a unui lexem, de origine latină, la plural, cu acelaşi semantism: *brînci*: „înainte-i duseră darurele în casă, întru **brînci**-şi, şi pre pămînt căzură înaintea lui”.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

sluga a **toţi slugilor** între fraţii lui" (*Bitie, 9.25*) apare forma de masculin. De asemenea, formal şi semantic este integrat genului masculin atunci cînd este folosit într-un raport de opoziţie cu substantivul *slujnică*: „avea Avraam oi, vaci, asini, **slugi şi slujnice**, mîcicoaie şi cămile" (*Bitia, 12.16*)[11]. Genul acestui substantiv nu era încă fixat în perioada limbii române vechi, întrucît oscilaţii de gen se întîlnesc în mai toate textele din secolul al XVI-lea şi chiar următoarele.

2.4. Ca dezvoltare firească din etimonul latin de gen neutru, se întîlneşte în text forma *genughele* sau *genuchele* (fără propagarea dentalei nazale): „cum să nască pre **genughele** meale" (*Bitia, 30.3*), „porobocii lu Machir pre **genuchele** lu Iosif născură poroboci" (*Bitia, 50.22*). *Palia de la Orăştie* nu este un caz singular, forma supusă atenţiei regăsindu-se şi în alte texte din acel secol, cu observaţia că începuse să se facă trecerea către genul masculin.

2.5. Urmaşul masculinului latin de declinarea a doua *humerus, -i* apărea în textele din secolul al XVI-lea mai ales în varianta de genul neutru, cu pluralul *umere*. La fel şi aici, fără excepţie, forma de plural folosită este cea răspîndită pe întreg teritoriul dacoromânesc: „puseră pre **umere**" (*Bitie, 9.23*), „deade lu Isac feciorului său pre **umere**" (*Bitia, 22.6*), „**umerele** sale le plecă" (*Bitia, 49.15*), „legînd în haine ducea-o pre **umere** să fie de hrană" (*Ishod, 12.34*), „într-îmbe **umerele** sale" (*Ishod, 28.12*). Nu există, însă, în cadrul textului, forma de singular a acestui cuvînt, din care să reiasă clar şi fonetismul acestuia.

2.6. Un alt cuvînt de origine latină, *cîmp*, şi-a păstrat pentru mult timp apartenenţa la genul masculin. În *Palie* ocură o singură dată cu o formă de plural masculin: „lasă să mănînce fierile **cîmpilor**" (*Ishod, 23.11*). Celelalte forme de plural atestă schimbarea care începe să se producă spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, respectiv încadrarea substantivului în categoria neutrelor: „den case, den curţi, şi den **cîmpure**" (*Ishod, 8.13*), „mîna mea va fi pre **cîmpurile** tale" (*Ishod, 9.3*), „toate carele era în **cîmpure**" (*Ishod, 9.25*). Aici a prevalat distribuirea pe genuri a substantivelor pe baza opoziţiei animat – inanimat.

2.7. Cuvîntul *plod*, de origine slavă, înregistrează patru sensuri. Genul pe care acesta îl cunoaşte în limba română este neutrul (cu excepţia situaţiei cînd

[11] Paula Diaconescu grupează substantivele în clase şi subclase şi după posibilitatea acestora de a exprima opoziţia de sex în opoziţie paradigmatică. Distinge două mari categorii: clasa substantivelor care au această posibilitate şi clasa substantivelor care nu o au. În cadrul primei categorii se înscriu substantivele moţionale, heteronime şi cele de gen comun. În cadrul celei de-a doua categorii se înscriu substantivele epicene, substantivele aparţinînd celor două categorii de arhigenuri (singularia tantum şi, respectiv, pluralia tantum), substantivele neutre inanimate, substantivele cu mai multe variante de gen nediferenţiate semantic, substantive care prin opoziţia de gen marchează şi / sau numai diferenţe semantice, substantive care admit determinanţi de gen distincţi la cel puţin unul dintre cele două numere, fără ca aceasta să afecteze semantica lui. Din această ultimă subclasă face parte şi substantivul **slugă**, care la plural prezintă determinanţii **toate**, respectiv **toţi** (feminin – masculin) şi care, prin aceasta, nu schimbă cu nimic sensul lexemului. Toate substantivele discutate în acest subcapitol sînt încadrabile într-una dintre aceste categorii şi pot fi discutate în aceşti termeni.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

cuvîntul îşi activează sensul său terţ, acela de „copil” – caz în care se admite şi un plural masculin). Unul dintre sensurile lexemului, pe care îl cunoaşte şi *Palia,* este astăzi învechit – acela de „rod”: „de-n **plodul** pomilor, ce sînt în raiu mîncăm, însă den **plodul** pomului ce iaste în mijlocul raiului, porîncit-au noao Domnezeu, să nu mîncăm” (*Bitia, 3.2/3*), „den **plodul** pămînului darure” (*Bitie, 4.3*), „cînd veri lucra pămîntul, nu va da ție **plodurele** sale” (*Bitie, 4.12*). Un alt sens cu care apare aici este acela de „germene”, şi genul este, la fel, neutru: „Sarai era fără **plod** şi nu avea feți” (*Bitie, 11.30*), „nu sînt Domnezeu cine zgîului tău **plod** nu va să dea” (*Bitia, 30.2*).

2.8. Substantivul de origine slavă de declinarea întîi, *popă*, cunoaşte două forme de plural în cadrul textului. Este înregistrată forma de singular *popă*, iar pentru plural (patru ocurențe) – *popii / popilor*: „Fără de pămîntul **popilor**, pre carele nu-l cumpără” (*Bitia, 47.22*), „fără de pămîntul **popilor** care nu era a lu faraon” (*Bitia, 47.26*), „Dup-acea **popii** încă, carii vor către Domnul a se apropia, să se sf[i]nțească pre sine” (*Ishod, 19.22*). Există o formă de genitiv – o apoziție acordată în caz cu regentul său – care indică uzanța şi a unei forme de neutru a lexemului: „Moisi iară păştea oile socru-său Etro, a **popeei** den Madiian” (*Ishod 3.1*). Avînd în vedere faptul că genitiv-dativul femininelor se marca prin desinența *–ei* ataşată formei de nominativ-acuzativ plural a respectivului cuvînt (fără reducerea vreunei vocale), reiese imediat încadrarea lexemului *popă* între neutre în acest ultim caz (*popă / pope / popeei*). (La cuvintele împrumutate, terminația a impus, de cele mai multe ori, genul acelor substantive; însă, la substantivele animate, cu puține excepții, genul natural a fost hotărîtor, după cum este şi cazul substantivului discutat aici).

2.9. Singura formă sub care apare substantivul de etimologie slavă, *pustiu,* este cea de feminin: *pustie* şi *pustine* la singular, *pustii* la plural: „îngerul Domnului află ea în pustie la o fîntînă” (*Bitia, 16.7*), „mînă oile în **pustine**” (*Ishod, 3.1*), „mearseră în **pustii**” (*Ishod, 15.22*). În alte texte, scrise în acelaşi secol în care a fost tradusă şi tipărită *Palia,* se înregistrează şi forme de neutru; aici, însă, nu apare nici o astfel de formă. Singularul *pustine* este derivatul firesc din etimonul slav. Perechea de forme *pustie / pustii* a apărut ca urmare a analogiei cu adjectivul corespunzător.

2.10. Printre puținele cuvinte care desemnează animate şi care sînt încadrabile în categoria femininelor datorită formei şi în cea a masculinelor datorită conținutului se numără şi *călăuză*. În textele de pînă în secolul al XVII-lea nu se consemnează nici o formă de singular *călăuză*, ci numai forma mai apropiată de etimonul turcesc *călăuz*[12]. În textul studiat există o singură

[12] Un alt termen de origine turcă desemnînd animate de sex masculin şi prezentînd forme masculine, deşi astăzi apare încadrat la feminin, datorită formei pe care o prezintă, este *paşă*. În textele din perioada veche a limbii române literare apare pluralul *paşi* şi singularul *paş*, probabil refăcut după forma de plural.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

ocurență a cuvîntului, dar la plural: *călăuji*: „şi **călăujii** a toată gloateei sale" (*Ishod 14.7*). Aşadar, formula adoptată de traducătorii bănățeni se ține mai aproape de etimologia cuvîntului[13].

3. Numărul

3.1. Originea latină a cuvîntului *latură* este intuită de toți cercetătorii limbii, însă etimonul pe care ei îl propun diferă. Un alt aspect asupra căruia par a avea un punct de vedere unitar este faptul că singularul s-a format din plural (direct dintr-un plural latin sau pe terenul limbii române, printr-un proces de analogie cu alte substantive). Pluralul cunoaşte peste tot aceeaşi desinență –**i**. Singularul împărtăşeşte aceeaşi desinență cu pluralul sau apare într-o formă de declinarea a treia: *laturi, lature.*

3.2. Pluralul cuvîntului *şa* este *şale*, şi nu *şei* (sau *şele,* cum se mai admite în limba română actuală) – putîndu-se face uşor confuzia cu substantivul pluralia tantum *şale*, care desemnează o parte a corpului: „luo **şalele** de pre cămile" (*Bitia, 24.32*).

3.3. Pluralul substantivului *roată* este *roate*, şi nu *roți* – fără afectarea dentalei din finalul rădăcinii: „răsturnă **roatele** carălor" (*Ishodu 14.25*).

3.4. Forme de plural feminin în *–i* se întîlnesc în cazul cuvintelor *pietri* şi *vremi.* Primul provine din latinescul *petra, -ae,* deci o desinență de plural care ar fi trebuit să intre, în mod firesc, în limba română ar fi urmaşa celei latineşti: *-e*; cu toate acestea, ea apare închisă la *–i*, ca urmare a unei tendințe generale în perioada veche a limbii române literare de închidere a desinenței de plural a femininelor de la ***e*** la ***i***. Pentru cel de-al doilea substantiv, desinența *–uri* folosită astăzi era atunci destul de rară.

3.5. O situație inversă, de folosire a desinenței de plural *–e* acolo unde astăzi apare *–i,* se întîlneşte la pluralul unor substantive precum *prăjene, poruncele, cărămide.*

3.6. În ceea ce priveşte lexemul *talpe*, alegerea acestei desinențe se datorează, în mare parte, lipsei de alternanță vocalică *-a / -ă* din interiorul său.

3.7. Cazuri de plural feminin oscilant pot fi ilustrate prin perechi de substantive precum *funele – funile, ranelor – rănilolor* (fenomene de oscilație se produc cu precădere la substantivele articulate).

3.8. Substantivele cu tema în *–r*, fie ele feminine sau neutre, fac pluralul în *–ă: carăle / carîle* (*Bitia 45.27*)*, idzvoarăle* (*Ishodu 7.19*) / *izvoară* (*Ishodu 15.27*)*,*

[13] În textul maghiar, corespondentul său este *hadnagyiual*. În alte contexte, autorii traducerii bănățean-hunedorene au folosit termenul *hotnogiu*, un termen împrumutat din limba maghiară. Faptul că ei îl utilizează şi în textul prefațator – care nu mai reprezintă o traducere şi care, deci, nu mai putea fi influențat de originalul său – atrage atenția asupra posibilității existenței obişnuinței lexicale a acestor traducători cu termenul de etimologie maghiară (este, deci, foarte posibil ca lexemul să fi intrat în vocabularul bănățenilor, Banatul fiind puternic influențat lingvistic de limba maghiară). Acesta este motivul pentru care este surprinzătoare şi de neînțeles redarea unui concept întîlnit şi în paginile anterioare (şi tradus printr-un termen cu etimon maghiar) printr-un cuvînt de origine turcă.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

săboarăle (*Bitia, 35.11*)*, hotarăle* (*Ishodu 10.4, 10.5*)*, păhară* (*Ishod, 25.33*). Asta se întîmpla cu substantivele provenite din limba latină care prezentau un *r* dur, apoi fenomenul s-a extins şi la alte substantive de etimologii diverse (în cazul de faţă slave – *i(d)zvoară, săboară* – şi maghiare – *hotară, păhară*)[14]. Trebuie menţionat aici că singularul *fiară* prezintă, în *Palie*, un plural diferit de acestea – *fieri*: „toate **fierile** ce se clătesc" (*Bitia, 1.21*), „dobitoace, jiganii şi **fieri** după fealul lor" (*Bitia, 1.24*), „lasă să mănînce **fierile** cîmpilor" (*Ishod, 23.11*)[15].

3.9. În ceea ce priveşte substantivele cu teme terminate în una dintre fricativele *ş* sau *j*, situaţia se prezintă destul de eterogen. Din formele de genitiv-dativ *uşiei*, respectiv *grijiei* reies plurale în *i* ale acestor lexeme. Substantivul *oraş* prezintă, însă, două tipuri de plural: *oraşe*, dar şi *oraşă*. Aşadar, *e* nu se înregistrează decît arareori velarizat, după fricativă, la plural.

3.10. Genitiv-dativul femininelor se construia prin adăugarea desinenţei *–ei* la forma de plural feminin nominativ, fără a se opera vreo reducere vocalică sau orice alt fel de modificare, ca în cazul unor substantive ca *vieţiei, caseei* etc. Forma genitivală *foameţiei* („anii **foameţiei**" (*Bitia 41.50*)) ne îndreptăţeşte, în aceste condiţii, să considerăm că substantivul *foamete* îşi dezvoltase şi o structură (formală şi semantică) de plural: *foameţi*.

3.11. O tendinţă generală pentru toate subdialectele este trecerea de la desinenţa de plural *–ure* la *–uri.* În secolul al XVI-lea, toate textele cuprind substantive cu ambele tipuri de desinenţe, ca o consecinţă firească a faptului că procesul era în plină desfăşurare şi vorbitorii nu îşi formaseră încă deprinderea folosirii celei de-a doua forme. Aşadar, există în text forme ca: *ţărmurele* (*Bitia, 22.17*)*, tuneture* (*Ishodu 19.16*)*, lanţure* (*Ishodu 28.13*)*, rândure* (*Ishodu 39.10*)*, darure* (*Ishodu 25.2*)*,* dar şi *darurile* (*Ishodu 36.3*)*, belciuge* (*Ishodu 25.12*), dar şi *belciugure* (*Ishodu 25.26, 28.23*), *cepure* (*Ishodu26.17*), dar *cepurile* (*Ishodu 26.19*), precum şi perechea de feminine *creangure* (*Ishodu 25.32*) – *creangurile* (*Ishodu 30.23*)*.*

3.12. Un alt exemplu de oscilaţie a formelor de plural la neutre îl constituie substantivul de origine latină *corn* (< lat. *cŏrnu*). Substantivul formează plural în *–e: corne* (*Ishodu 27.2*)*, coarnele* (*Ishodu 30.10*), sau în *–ure: cornure* (*Ishodu 25.26, 27.2*), sau în *–uri: cornurile* (*Ishodu 28.24*).

[14] Gheţie şi Mareş sînt de părere că şi în cazul cuvintelor de origine slavă şi, respective, maghiară, *-r* să fi fost rostit dur, caz în care *–ă* este rezultatul unui proces fonetic şi nu al unei analogii de ordin morfologic.

[15] Situaţia acestor plurale se prezenta astfel: în unele texte din Ţara Românească şi Moldova, anterioare secolului al XVI-lea, apare desinenţa *–e*, datorită influenţei slave. În secolele următoare, desinenţa de plural, aproape generală pe întreg teritoriul dacoromânesc, este *–ă*. Abia tîrziu a început să se folosească desinenţa *–e* în mai toate subdialectele dacoromâneşti. În ceea ce priveşte Banatul, desinenţa *–ă* se foloseşte şi astăzi ca marcă a pluralului unor substantive ca *hotară* sau *cară*. Unele zone ale Ardealului prezintă şi ele această particularitate, deşi normele limbii literare prevăd folosirea desinenţei *-e* pentru astfel de plurale.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

3.13. Unele substantive *singularia tantum* sînt întîlnite cu desinenţe de plural. Sînt folosite la plural şi articulate lexemele cu sens generic: *încălţămintele* (*Ishodu 3.5*)*, îmbrăcămintele* (*Ishodu 21.10*) – vrînd să desemneze, în mod expres, mai multe articole de îmbrăcăminte sau încălţăminte –, precum şi lexemele cu sens abstract: *tinereaţele* (*Bitia, 48.15*)*, bătrîneaţele* (*Bitia, 21.2*) – fără a introduce, prin aceasta, vreo diferenţă semantică faţă de utilizarea aceloraşi substantive la singular.

3.14. Într-o situaţie asemănătoare se află şi alte substantive *singularia tantum*, precum: *răiile* (*Bitia 44.16*)*, realele* (*Bitia 48.16*), *măiestrii* (*Ishodu 39.6*)*, robii* (*Bitia 44.33*) (reprezentînd pluralul lexemului *robie*). Posibilitatea de a primi forme de plural se datorează accepţiunilor concrete pe care le primesc acestea.

3.15. Forma de plural *ierbile* (*Ishodu 10.15*) are un semantism oarecum diferit de singularul *iarbă* – şi el un substantiv *singularia tantum,* precum cele discutate mai sus, dar desemnînd un nume de materie. Astfel, el nu face referire la mai multe exemplare de acelaşi tip, ci la multitudinea soiurilor din categoria respectivă[16]. Nu apare nici un fonetism cu *–uri*[17].

3.16. Pluralul substantivului *nume* nu este *numere*, ca în alte texte din aceeaşi perioadă sau chiar din secolele ulterioare. Singura formă care apare în *Palie* este *nume*, formă omonimă cu singularul.

3.17. O tendinţă opusă, de trecere a unor substantive de la o clasă cu opoziţia de număr marcată la o clasă cu opoziţia de număr nemarcată, o manifestă substantive precum *pui* şi *ochi*. În primul caz, substantivul nu are decît o singură ocurenţă: „un **pui** de porumb” (*Bitia, 15.9*); în cazul secund, substantivul se regăseşte în două contexte la singular, într-unul figurînd în forma veche, în altul în forma inovată (creată astfel din raţiuni fonetice): „ochiu derept ochiu” (*Ishod, 21.24*), „ochi derept ochi” (pref, p. 6).

3.18. Ca urmaş al declinării a patra latine, substantivul *mînă* şi-a modificat singularul sub presiunea sistemului (trecînd astfel la declinarea întîi). Pluralul mai păstrează, însă, urme ale declinării vechi; totuşi, pe lîngă pluralul etimologic *mînule*[18], *Palia* înregistrează şi forme de plural analogic: *mînile* (*Bitia 49.24, Ishodu 5.21*)[19, 20, 21].

[16] Paula Diaconescu face observaţia că astfel de forme ar trebui tratate ca substantive distincte, caz în care unul este defectiv de plural, celălalt de plural. Din punct de vedere strict gramatical, lucrurile ar putea fi văzute şi astfel. Lexical, însă, cele două forme au filon comun şi ar trebui interpretate ca manifestări ale aceluiaşi lexem, care reprezintă, în fapt, un cuvînt polisemantic. (v. Paula Diaconescu, p. 115).

[17] Abia la începutul secolului următor sînt atestate primele forme cu *–uri* (prima dată în *Codicele Neagoean,* în 1620), apărute sub influenţa neutrului plural.

[18] Pluralul *mînu* (articulate, *mînule*) se mai foloseşte şi astăzi în multe zone ale Moldovei, precum şi în unele puncte izolate din Ardeal: zone restrînse din judeţele Alba, Cluj şi Mureş. În secolul al XVI-lea şi următorul, aceasta era cea mai răspîndită formă de plural, cealaltă întîlnindu-se doar în Ţara Românească (în textele din această zonă este atestată doar varianta analogică) şi în unele părţi din zona Banat-Hunedoara.

[19] Puşcariu consideră forma *mî(i)ni* o inovaţie pătrunsă pe teritoriile dacoromâneşti dinspre sudul Dunării.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

3.19. Forma veche de singular *soru* (cu varianta *soro / sor*) este concurată de forma păstrată pînă în prezent: *soră*: „dzise de Sara muiarea lui: **soru** e mie” (*Bitia, 20.2*), „era văzdut cercelul şi podoaba mînilor în mîna **soru**-sa” (*Bitia, 24.30*), „**Soro**-sa iară sta departe” (*Ishod, 2.4*), „iara **sor** lui Tubalcain, Noima” (*Bitia, 4.22*) (fiind singura ocurenţă a lui *sor*, este posibil să fie şi o eroare de tipărire), „că ce ai zis că ţi-e **soră**” (*Bitia, 26.9*). Prima apare nu doar însoţită de adjective posesive, cea de-a doua este folosită liber, fără determinanţi posesivi. Pluralul este *surori*, aşa cum reiese din forma de genitiv-dativ: „şi **surorii** lu Lotan numele era Timna” (*Bitia, 36.22*). Lexemul şi-a dezvoltat singularul în ***–ă*** mai tîrziu decît *mînă* (< *mînu*), pentru că, spre deosebire de acesta din urmă, la primul exista o formă distinctă de plural, iar problemele legate de omonimie dispăruseră anterior perioadei cercetate (perioada în care s-a realizat *Palia de la Orăştie*).

3.20. Singularul substantivului *noru-* nu prezintă desinenţa ***–ă***, ca în cazul lui *soră*. Însă pluralul acestui substantiv este o formă echivalentă cu a celui de-al doilea: „Zise derept aceaia Iuda Tamareei, **nurori**-sa” (*Bitia, 38.11*) (pluralul este deductibil din forma apoziţiei acordate – formă de genitiv-dativ).

3.21. Urmaşul latinescului *vidua,-ae* are forma de singular *văduo*, rezultată prin evoluţie normală din etimon (*văduvă* nu apăruse cu mult înainte de secolul al XVIII-lea, după cum reiese din analiza textelor româneşti vechi): „Zise derept aceaia Iuda Tamareei, nurori-sa: rămîni **văduo** în casa tătîni-tău, pînă va creaşte feciorul mieu Şila.” (*Bitia, 38.11*). Pluralul, însă, este în relaţie de omonimie cu singularul: „vor fi muerile voastre **văduo**” (*Ishod, 22.24*).

4. Cazul

4.1. Din categoria declinării întîi, substantivul *tată* prezintă o flexiune aparte. Alături de genitiv-dativul *tatălui*, în text apare şi forma – *tătîni-*, urmat întotdeauna de un adjectiv posesiv, niciodată singur: „Haran muri înaintea lui Tare, **tătîni**-său” (*Bitie, 11.28*), „cine mine den casa **tătîni**-miu şi den casa mea m-au scos” (*Bitia, 24.7*), „du **tătîni**-tău cum să mănînce” (*Bitia, 24.10*). Forma amintită este la numărul singular, genitiv-dativ; în *Palie* nu ocură deloc cu sens de plural, nici în poziţia de nominativ-acuzativ.

4.2. După modelul acesta, preluat din limba latină, în textele secolului al XVI-lea apare şi un substantiv de declinarea a treia *frăţîne, frăţîni-, frăţini-*. Forma este înregistrată şi în *Palie*, însă în număr cu mult mai mic decît în cazul anterior (7 ocurenţe, în comparaţie cu 89 de ocurenţe). Ea se foloseşte în condiţii asemănătoare cazului precedent (doar la genitiv-dativ): „pînă se va turna turbureala **frăţini**-tău” (*Bitia, 27.44*), „cînd fugia denaintea **frăţini**-său” (*Bitia, 35.7*).

[20] Nu apare nicăieri în text forma *mînuri.*

[21] Există o formă *mînu*, care pare să exprime tot pluralitatea: „La el mearse derept acea Iacov la tătă-său Isac; şi după ce era pipăit pre el, zise: glasul tocma ca glasul a lui Iacov; mîna iaste ca mîna lui Isav. Şi nu cunoscu el că mînule-i era flocoase, ca a lui Isav, fratelui său **mînu** şi bl[ago]s[lo]vi el.” (*Bitia, 27.22/23*). Însă contextul nu oferă un grad de siguranţă ridicat în susţinerea acestei idei.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

4.3. Spre deosebire de cazul perechilor de masculine *tată / tătîni-, frate / frățîni-*, în categoria femininelor se înregistrează două dublete. Primul dintre acestea este *mamă / mîni-*. Forma a doua (cu 16 ocurențe) este succedată de adjective posesive şi doar la genitiv-dativ: „află în cîmp Mandragora şi duse **mîni-**sa, Lieei" (*Bitia, 30.14*), „la casa tatălui **mîni**-ta" (*Bitia, 28.2*). Consecința imediată a acestui fapt va fi că flexiunea se va realiza prin adjective, care vor primi terminația genitiv-dativului; existența acestei tendințe este sesizabilă începînd din perioada secolului al XVI-lea. Al doilea dublet este *mumă / mumăniei* sau *mumîniei*: „**mumă**-sa aduse lui muiare den Eghipet" (*Bitia, 21.21*), „la cortul **mumîniei** sale" (*Bitia, 24.67*). Trebuie făcută observația că forma lungă a femininului nu se leagă prin cratimă de un adjectiv posesiv, precum celelalte forme menționate.

4.4. Substantivele feminine de declinarea întîi şi de declinarea a treia avînd desinență de plural *–e* sau *–i* adaugă, pentru marcarea geniv-dativului, desinența *–ei*, fără a opera contrageri la nivelul acestora. Astfel, formele de genitiv-dativ ale acestor substantive se termină în *–eei* sau *–iei*: „eu voiu aduce potopul **apeei** spre pămînt" (*Bitie, 6.17*), „**semințeei** tale da-voiu acest pămînt" (*Bitia, 12.7*), „deregătoriul **caseei** meale" (*Bitia, 15.3*), „Ficiorul **feateei**" (*Bitia, 21.13*), „şi pomul **vieției** în mijlocul raiului, şi pomul **ştiuturiei** binelui şi răului" (*Bitie, 2.9*), „**Mueriei** iară zise" (*Bitie, 3.16*), „toți peştii **măriei** în mîna voastră să fie" (*Bitie, 9.2*)[22].

4.5. Unele construcții cu acuzativ sînt formate cu prepoziție (specifică), chiar şi în cazul în care sensul verbului determinat nu impune (şi nici nu permite în unele cazuri) folosirea prepoziției. De exemplu, verbul *a chema* („a numi") este succedat de o astfel de construcție: „chiema **pre** cea **fîntînă** fîntînă a viului" (*Bitia, 16.14*), deşi el nu ar trebui să fie urmat de un acuzativ cu prepoziție nici dacă acel acuzativ complement direct ar fi exprimat printr-un substantiv comun caracterizat prin trăsătura (+) uman.

4.6. Pe lîngă forme sintetice, denotînd inovații lingvistice asumate de autorii traducerii, în *Palie* se mai întîlnesc şi forme vechi, analitice.

4.7. Una dintre construcțiile analitice atestate aici este dativul cu prepoziția *a*: „De voi să fie frică şi tremur **a** toată jigăniilor şi **a** toate pasărilor celiului şi a toate ce se leagănă pre pămînt" (*Bitie, 9.2*), „cruța-voiu **a** tot locului" (*Bitia, 18.26*), „şi scoase **a** toate cămilelor" (*Bitia, 24.20*), „Porînci, derept aceaia, Avimelec, **a** tot oamenilor" (*Bitia, 26.11*), „soro noastră să o dăm **a** oamini netăiați împregiur" (*Bitia, 34.14*). Substantivele care intră în astfel de construcții au desinențe specifice genitiv-dativului, însă adjectivele nehotărîte care determină unele dintre aceste substantive nu au forma flexionară a cazului dativ (nu sînt

[22] Interesantă este forma de genitiv-dativ *arămiei*, care indică existența unei opoziții structurale la nivelul categoriei gramaticale a numărului (singularul *arame*, pluralul *arămi*). Trebuie remarcată, de asemenea, realizarea alternanței vocalice *-a- / -ă-* în trecerea de la singular la plural. „în tot lucrul **arămiei** şi în fier" (*Bitia, 4.22*).

BDD-A1694 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

acordate în caz cu substantivul, iar uneori nici în număr sau gen – a se vedea, în acest sens, primul şi al treilea exemplu).

4.8. Genitivul este exprimat, de cele mai multe ori, prin forme sintetice, cu ajutorul desinenţelor specifice de caz. Există, însă, şi cazuri de genitiv redat prin structuri analitice. Una dintre aceste structuri – cea care are o frecvenţă destul de mare – este genitivul cu *de (pre)* (formate din prepoziţia simplă *de* şi un substantiv a cărui formă flexionară este identică celei de nominativ-acuzativ): „iară feciorilor **de muiarea** de pat cinste le deade" (*Bitia, 25.6*), „Sfr[î]şaşte cu ceasta săptămîna **de nuntă**" (*Bitia, 29.27*), „să te petreacem cu veselie şi cu cîntece, cu glas **de tîmpene**, şi cu glas **de ceateră**" (*Bitia, 31.27*).

4.9. Cele mai multe exemple de genitiv analitic sînt acele construcţii care cuprind locuţiunea prepoziţională *în (den) mijloc de* (astăzi se foloseşte *în (din) mijlocul*): „cum să treacă feciorii lu Is[rae]l **în mijloc de mare** pre uscat" (*Ishodu 14.16*), „vîndăgindu-i pre ei Domnedzeu, înecă-i **în mijloc de unde**" (*Ishodu 14.27*), „că-s eu Domn **în mijloc de pămînt**" (*Ishod, 8.22*), „îngerul Domnului se ivi lui îm pară de foc **den mijloc de rug**" (*Ishod, 3.2*).

4.10. Este atestată în text şi o formă de genitiv construit cu prepoziţia *la*: „rupse feciorii **la Lia**, **la Rahila** şi **la** doao **slujnice**" (*Bitia 33.1*).

4.11. Se observă, pe tot parcursul textului, preferinţa pentru construcţii cu dativul în locul sintagmelor şi structurilor genitivale: „**oraşului** era numele Luzd"(*Bitia 28.19*), „casă **lui Dumnezeu** să fie" (*Bitia 28.22*), „frate **tătîni**-său şi fecior **Răvecăei**" (*Bitia 29.12*), „lovi **lui Iacov** osul cliciului" (*Bitia 32.25*).

4.12. Apelativele în vocativ sînt atît nearticulate: „drag **fiiu**" (*Bitia, 27.25*), „drag **tată**" (*Bitia, 27.31*) (la singular), „dragi **fraţi**" (*Bitia, 29.4*) (la plural), cît şi articulate hotărît: „drag **fiiule**" (*Bitia, 43.29*) (singular), „**fraţii** miei" (*Bitia, 19.6*) (plural).

4.13. Vocativul antroponimelor este consemnat în două forme. Una dintre ele este identică formei de nominativ-acuzativ: „chiemă pre el Domnedzeu den cea tufă de rug, şi dzise: **Moisi, Moisi**!" (*Ishod, 3.4*). Cealaltă prezintă desinenţă specifică: „rogu-te, **Doamne**, tot dentîiu-ş nu ş-am fost grăitori frumos" (*Ishod, 4.10*), „Doamne Domnezeu" (*Bitia, 15.2*), „Avraame" (*Bitia, 22.1*).

În lumina faptelor de limbă expuse în rîndurile de mai sus, ne formăm convingerea că *Palia de la Orăştie* este un text aflat la confluenţa dintre vechi şi nou, care reflectă diversele graiuri ale subdialectului bănăţean-hunedorean vorbite de traducători, dar asupra cărora s-a răsfrînt şi influenţa exercitată de tipografi, un text tradus care poartă totodată şi amprenta izvoarelor sale.

Bibliografie

*** DEX, ediţia a II-a, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998.
*** DOOM, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005.
*** *Gramatica limbii române*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti, 1963.
*** *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688* (*Pars I. Genesis*), Iaşi, 1988.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)

*** *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688* (*Pars II. Exodus*), Iaşi, 1991.
*** *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688* (*Pars III. Leviticus*), Iaşi, 1993.
*** *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688* (*Pars V. Deuteronomium*), Iaşi, 1997.
*** *Palia de la Orăştie. Studii şi cercetări de istorie a limbii şi literaturii române*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1984.
*** *Palia de la Orăştie*, ediție de text îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei, Bucureşti, 1968.
*** *Palia de la Orăştie*, volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Alexandru Gafton, Sorin Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2005.
Ciorănescu, Alexandru, *Dicționar etimologic român*, Editura Saeculum IO, Bucureşti, 2001.
Chivu, Gheorghe, *Istoria limbii române literare, epoca veche (1532-1780)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997.
Densuşianu, Ovid, *Istoria limbii romîne,* vol. II, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1961.
Diaconescu, Paula, *Structură şi evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1970.
Gafton, Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001.
Gheție, Ion, Mareş, Al., *Graiurile daco-române în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1974.
Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2003.
Szili, Péter/ Csillag, Imre, *Dicționar român-maghiar, maghiar-român*, Editura Steaua Nordului, Constanța, 2002.

BDD-A1694 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:01 UTC)